

хронологија за једну годину *унапред*.³⁶⁾ У овој светлости посматрано, школа је обновила рад септембра 1810; друга школска година, према томе, трајала је 1810/11, и тек је тада отворен II разред; трећа је трајала 1811/12, када је отворен III разред; крајем ове школске године, средином 1812, прва генерација свршила је школу. Ово се слаже са Баталакиним податком и њиме се потврђује, и не само то; као што је изложено, сам он, у вези са Воиновићевим предавањима, школску 1811/12 назива „трећом школском годином”, док је излагање о „другој школској 1810 години” поништио сопственим наводом да је Воиновић постављен после смрти М. Обреновића (без обзира на то што није знао ког је месеца умро) и да Радонић није успео пре тога, током 1810 (у ствари, током друге половине 1810), да нађе још једног наставника (стр. 392). У суштини, када се збуњено Баталакино казивање усредсређено критички размотри и очисти од наметљивих контрадикција долази се до закључка да се оно својом *целином* поклапа са нашом тезом.

Овим хипотетичним, али вероватним, да не кажемо једино могућним, тумачењем објашњен је вакуум од једне године у раду Велике школе, а тако исто и њена општа хронологија: полугодишта, годишта, отварања нових разреда, долазак нових професора, предавање предмета, први завршни испит 1812.

Баталакина пометња може се схватити само тако да му је потонуо у сећању прекид у школском раду, одн. да га је везао искључиво за мај-јуни 1809; држећи се своје конструкције, која је имала да тај заборављени, а у

на босанском фронту, још априла 1809; из његовог писма проти Матији и Молеру од 12 јула види се да је већ био у шанцу Делидришту, а из другог писма истој двојници од 29 јула да се у међувремену поново разболео, дакле у доба када му син напустила Ваљево (ова два писма објављена су у „Голубици”, V, 1843/44, 158-161); поред тога, реченица у којој Баталака говори о поводу доласка Јеврема и Симе у Ваљево стилizована је тако да изгледа као да су само њих двојица напустила школу, а не и сви остали њихови другови. Али то нема битног значаја; важније је следеће: када се пронађе Јаковљево писмо о коме говори Баталака, са Јевремовим поздравом, онда се види да је то горе поменуто писмо од 29 јула. Крај јула, то је средина школског одмора; крај јула 1809, то је период све јачег турског продора према Београду, дакле ситуација много тежа и опаснија него што је била у мају када се школа распустила. Зар је могуће да школа обнови рад у средини распуста и у таквим околностима? Све ово подвлачимо једино ради упозорења на непоузданост Баталакиног сећања и на његово нереално повезивање догађаја. Најважнија је, међутим, Баталакина реченица, која има значај податка, да су се два млада Ненадовића вратила у Београд не ради неког личног разлога, већ ради довршења „првогодишње науке”. Пре него што се на њој задржимо, да изнесемо још нешто. Као што Баталака опширније прича ко се све од њака није вратио у Велику школу у трећем „полугодију” (септембар-децембар 1809) и зашто, па каже како је и Јеврем Ненадовић напустио даље учење током овог полугодишта (стр. 391), тако и Јеврем, у својој краткој аутобиографији, бележи да је на Великој школи провео „до конца 1809 године” и - што делимично баца сенку на сигурност његовог сведочења - да су му предавали „Југовић, Радонић и Доситеј Обрадовић” (вид. његову аутобиографију у Архиви САН, бр. 7380/30). Поред овога, Баталака (враћамо се на њега) даље каже да „у марту месецу 1810 године оставе школу и Миленкови синови јер им је сад отац ставио се у револуцијоно стање и зависимост своју према Карађорђу и Совјету отказао” (стр. 391-392). Ствар, међутим, стоји обрнуто (Баталака ништа ближе није знао ни иначе о Миленковом одметништву). У једној белешци Јанићија Ђурића из 1810 о овом случају читамо на почетку: „... и застави г. Миленко каравлашки кола 80 сас воловима што би своју и г. Петрову (Добрњца) *фамилију* и богажију преко Брзе Паланке у Влашку избегао” (ово се дешава одмах после 15 августа 1809 када је почело бежање преко Саве и Дунава). Факсимил пре стране Јанићијеве белешке објавио је Д. Странјаковић у својој књизи Карађорђе, Бгд., 1938, између стр. 136 и 137; на овој белешци, као непознатој, он је засновао свој чланак *Одметништво Милена Стојковића од Карађорђа 1809 године*, Југ. ист. часопис, V,

подсвести ипак магловито присутни, прекид попуни и неподударности савлада, он је починио основне, иначе веома приметне, грешке, док је под притиском појединих, још свежих успомена, које су ломиле његову конструкцију, упадао у низ, такође веома приметних, противречности и нејасноћа.

На основу изнетих резултата хронологија Велике школе изгледала би овако:

1) прва школска година (I разред) — вероватно од 1 септембра 1808 до, вероватно, пред крај маја 1809; у првом полугодшту предавао је И. Југовић, у другом М. Радонић; када је школа поново прорадила ђацима је несумњиво признат разред;

2) 1809/10 школа није радила (са ограничењима изложеном у нап. 35);

3) друга школска година — од септембра 1810 до јуна 1811; ове године отворен је II разред; у целом првом полугодшту предавао је у оба разреда М. Радонић; у другом полугодшту Радонић је предавао у II, а Л. Воиновић, који је тада постављен, у I разреду — обојица до 7 фебруара када је Радонић отишао у Совјет за попечитеља; после тога је Воиновић предавао у оба разреда, али је неизвесно докле пошто се не зна када су постављени М. Поповић и Г. Живановић; ако су један или други дошли пре свршетка школске године, један од њих је предавао у I, а Воиновић у II разреду (Воиновић је ујурбану настојао да пронађе још ког наставника због предстојећег јесењег отварања III разреда, иначе би, у следећој школској години, био оптерећен предавањима у сва три разреда):

4) трећа школска година — од септембра 1811 до јуна 1812; у овој години отворен је III разред; предавали су, по Баталаки: у I разреду Г. Жива-

1939, 224—228, не знајући да ју је М. Вукићевић већ одавно био објавио: *Једна белешка о Миленку Стојковићу*, Венац, I, 1910, 59—62 (горњи одломак доносимо према факсималу пошто Страњаковићево читање није увек верно, док је Вукићевић, као увек, исправљао језик). Као што се из наведеног одломка види, Миленкови је још у другој половини августа 1809 хтео да изабегне са породичном у Влашку, што значи и са синовима који, разуме се, тада нису ни могли бити у Београду, већ код свог оца у Поречу; пошто, услед турског посетања обале Дунава, није успео да пребегне, он се, по Јанићијевој белешци, одмах затим (а не тек новембра, као што се мисли) разним акцијама постепено почео одметати док није прешао у отворену побуну; то стање трајало је до априла 1810. С обзиром на ово, јасно је по себи: а) да се у том међувремену Миленкови синови нису налазили у Београду; б) да 1809/10 нису уопште посећивали школу; в) и да јесу, не би је, свакако, напустили марта 1810 када је одметништво њиховог оца стварно већ било престало. Баталака је, према томе, свој нетачни податак изрекао напамет јер је знао да се са Миленковим синовима нешто морало догодити, а чињенице је био заборавио: од нејасног сећања да измишљене конструкције размак је незнатан. Сад да се вратимо на Баталакино казивање како су Ј. и С. Ненадовић пошли у Београд „да доврше *првогодишње науке у Великој школи*“; да будемо сасвим кратки, ево који се закључци из тога могу извући: а) да је Баталака сам себе демантовао како је почетком 1809 отворен II разред (јер су оба Ненадовића ступила у школу убрзо по њеном оснивању 1808); б) да је I разред трајао оба полугодшта; в) да се сматрало да тај I разред није завршен услед превременог напуштања школе од стране ђака у мају 1809; г) да је вероватно у једном тренутку у другој половини 1809, али после септембра (вид. горе), школа прорадила, бар са накнадном намером да се доврше предавања из I разреда, али да је ђака морало доћи сасвим мало и да је она, из тог разлога, убрзо била распуштена све до септембра 1810. То је највише што би се, на основу крајње фрагментарно познатих чињеница, путем индиректног логичног закључивања, могло рећи о реду Велике школе у 1809/10 години. Према свему изложеном, она ове године у ствари није радила и то је та *пропуштена година* у њеној краткотрајној историји.

36) Кад би било тачно Баталакино причање да је школа радила 1809/10 и да је III разред отворен почетком 1810, онда би требало да је прва генерација ђака свршила школу крајем 1810!

новић, у II М. Поповић, у III Ј. Воиновић; крајем ове године свршила је школу прва генерација;

5) четврта школска година — од септембра 1812 до јуна 1813; у I разреду, опет по Баталаки, предавао је Г. Живановић, у II М. Поповић — обојица до око половине фебруара (када је, по Баталаки, М. Поповић заједно са Југовићем пребегао у Аустрију³⁷), уколико и он није, што је врло вероватно, отпуштен истовремено када и Воиновић), у III Ј. Воиновић — до првих дана јануара (до отпуштања); после ових случајева настају, такође по Баталаки, следеће промене: у I разред постављен је С.М. Сарајлија, у II, место М. Поповића, прелази из I разреда Г. Живановић, у III, место Воиновића, постављен је поново М. Радонић; ове године школу је завршила друга генерација ученика, међу њима и Баталака.

Да ли је школа отворена почетком септембра 1813 непознато је, али пошто су борбе тада већ увелико вођене вероватније је да није. Истина, постоје два сведочанства како су у београдској цркви, при крају литургије, „деца“ (одн. „џаци“, по другом сведочанству) отпојала „Спаси, господи“, итд., на шта је митрополит Леонтије реагирао да ће господ спасти онога ко пребегне лађом у Аустрију, итд.³⁸), али пре ће бити да су ова „деца“ или „џаци“ били ученици основних школа (свакако хор), а не Велике школе (овај догађај треба да се збио у недељу која је претходила 21 септ., када је Карађорђе пребегао, тј. 14 септ., јер је и 21 септ. била недеља. а служба је у цркви држана недељом).

Према свему овоме, предавања из правних наука први је отпочео Ј. Воиновић, а не М. Радонић (као што каже Баталака); Радонић их је наставио после Воиновићевог отпуштања. Остале предмете побележио је Баталака и тај његов попис треба да је тачан јер се слаже са Вуковим, сумарно датим;³⁹) разлика је једино у томе што Вук помиње и наставу из физике („нешто мало из физике“), а за предавања из права каже да су била „чини ми се римска“ (да су и она предавана не види се из Воиновићевог плана; Вук је ту погрешно), док Баталака наводи још и „црквено пјеније“, „крокирање“ и „фехтовање са сабљама и егзерцир са пушкама“. Уколико је Баталакин распоред предмета по разредима поуздан, њихов преглед дао је А. Гавриловић (који је био смео с ума Вуков попис); који су наставници ове предмете предавали у појединим разредима и школским годинама види се из горње скице.⁴⁰)

37) Југовић је, то је јасно, пребегао из страха да није откривен као аустријски конфидент; пошто је пребегао и Поповић, и то заједно с Југовићем, може се поуздано закључити да је и он био аустријски конфидент.

38) Вид. *Србије плачиво накупорабошченије лета 1813*, II изд. (I издање је из 1815), Липск, 1846, 67; *Животопис Максима Евгеновића*, Бвдџимпешта, 1877, 13. Евгеновић је доиста тада жевео у Београду и он каже како је том приликом био присутан у цркви, али његово причање о овом периоду исувише подсећа на прегходну књижицу да би се могло без резерве сматрати личним доживљајем и личним проматрањима о политичкој ситуацији.

39) В. Караџић, нав. дело, стр. 272.

40) У једном свом рукопису који је прелат за штампу ја сам се запитао како су се у доба устанка основне школе и Велика школа стварно звале, јер док прве Вук зове *малим*, Баталака их зове *нормалним*, а обојица су савременици (у познатом изворном материјалу ни о њиховом имену нема помена). Пошто је у „Настављенијама“ терминологија идентична са Вуковом, то служи као несумњив доказ да су њихови оригинални називи доиста били: *мале школе* и *Велика школа*. Сада је поготово јасно да се *Велика* школа тако звала у односу на *мале* школе и да је била врста *ниже гимназије* специфичног практичног смера, а не некакав универзитет, или висока школа, или њихов претеча, и сл. Како се то, са дубиозним објашњењима, све више хоће после рата, као да то спада у домен некаког „здравог“ патриотизма, па и тада!

Текст „Наставленија“ објављује се, као што је већ речено, према препису друга Р. Радовића; упоређен је, по дужности, са оним одломцима које је донео А. Гавриловић у својој књизи. У одељку „Право касајушче се добара и награжденија“, под 5 и 6, стоје тачкице са знаком чуђења у загради; овај знак не значи упозорење да је тако у рукопису, већ у препису, а друг Радовић се више не сећа да ли су се тачкице тамо налазиле или он није успео да разреши та места.

Пошто у рукопису има доста црквенословенских израза које је требало протумачити ради правилног разумевања текста, њихов речник, сређен по азбучном реду, доноси се на крају „Наставленија“ испод текста.

II

“Инвентариум покојног Станојчета“ из 1807

У нашој, напред наведеној, књизи, у одељку „Инвентари, тефтери и други рачуни“ и пододељку 2 „Назначеније трговачки еспапа који су у војни погинули“, датираном 24 маја 1807, објављен је, на стр. 169, извод из Станојчетовог инвентара; овде се доноси сам инвентар чији се оригинал накнадно појавио, а потиче такође из заоставштине Б. Тирића; данас се чува у Музеју Првог српског устанка, ркп. збира, бр. 2. Из једне потврде од 14 јуна 1811 види се да су поседници еспапа чија се имена наводе у документу из поменутог пододељка 2 сви изгинули у борбама „на Сићеву 1807“; овај документ такође се чува у истом Музеју и у истој збирци под бр. 3.

Од интереса је подвући да је скоро све новце из заоставштине погинулих трговаца узео на чување Младен Миловановић. За два случаја постоје подаци да их је вратио сродницима после неколико година.

III

Из архиве Хаџи-Јануша 1810 — 1817

У „Годишњици Н. Чупића“ XLVII, 1938, 295 — 323, под насловом *Из архиве Хаџи - Јануша (1809 — 1819)*, објавили смо 29 писама на српском језику од оних устаничких личности које су биле углавном у пословним односима са овим крупним крајовским трговцем — комисионаром (М. Стојковић, П. Добрић, П. Томић, Милан Обреновић, М. Миловановић, Ј. Савић, Милош Обреновић); о самом Хаџи-Јанушу, његовој радњи и трговачкој архиви вид. у уводу те збирке (стр. 296 — 303). Поред писама на српском, у архиви се налази и изванредан број писама од разних личности из Србије на грчком; она су, на нашу молбу, била преписана у Државној архиви у Букурешту, а превео их је на српски пок. проф. Драг. Анастасијевић. Избор из њих доноси се на овом месту. Иако без већег значаја, сем правог, трећег и последњег (које је карактеристично на свој начин), она ипак могу корисно послужити у научне сврхе за историју извесних детаља из доба Првог устанка. Важније што би поводом њиховог садржаја имало да се каже следеће је.

1. О боравку Марка Добрића у Србији

Писмо М. Добрића (родом из села Дражња, крупног трговца памуком настањеног у Кемницу, Саксонија) потпуно је незначајно по садржини, али је од интереса због неких других елемената с обзиром на то да је Добрић својом делатношћу ушао у историју Првог устанка.

О Добрићу постоје у нашој литератури два написа: чланак А. Ивића *Везе саксонског трговца Марка Добрића са Карађорђевој Србијом*⁴¹⁾ и чланак М. Костића *Марко Добрић као књижевник*.⁴²⁾ По подацима из првог чланка, црпеним из аустријских извора, Добрић је још 1806 долазио у Земун ради преласка у Србију, па како није добио дозволу то је учинио тајно.⁴³⁾ У Земун је поново дошао јула 1808 са два сандука разних ствари и једним младим рударским инжењером са којим је хтео да пређе у Београд; сандуци су у Земуну узашћени, а Добрићу и његовим сапутницима наложено да се удаље из Земуна, после чега је Добрић безуспешно покушао преко руског посланства у Бечу да му се издејствује повраћај сандука и дозвола за прелазак на српску територију.⁴⁴⁾

Сада долазимо на тему овог увода. А. Ивић са 1808 прелази на 1813 казујући како је, услед извесних промена насталих на европском тржишту вуном, М. Добрић пао под стечај, напустио све, кренуо за Русију, па преко

41) Објављен у „Времену”, бр. од 2 фебр. 1941.

42) Објављен у „Зборнику Матице српске за књижевност и језик”, I, 1953, 170 — 173.

43) Подаци о овоме налазе се у наведеној збирци А. Ивића *Списи*, V, 905, 919, 960; ови подаци су, међутим, противречни: у додатку извештаја, од 6 авг. 1808, стоји да је Добрић „пре две године” долазио у Земун, донео две сабље за Карађорђа и тридесет комада оружја да се разделе српским устаницима и да је изразио жељу да се састане са Карађорђем ради разговора; у другом извештају, од 20 авг. 1808, налази се исто, с том разликом што место 30 комада оружја стоји око 30 комада кошуља (*Hemde*, што овде свакако значи кошуље, а не кошулице или калуџи за ливење нечега, метака, циви за пушке, и др., јер треба да их је „разделио међу Србе”, а то не би учинио да су у питању калуџи) и што се Добрић потајно распитивао о могућности преласка у Београд (!); тек у протоколским белешкама Генералне војне граничне дирекције, од 30 септ. 1808, наилазимо на вест да је, на основу извесног обавештења, Добрић „још пре две године имао разговор са српским војводом” и да је овоме поклонио једну сабљу и два мала пиштоља, итд. Услед оваквих непоуздених обавештења, чије су се појединости мењале од извештаја до извештаја, морало би се са резервом примити да је Добрић, иако је 1806 несумњиво био у Земуну, доиста прелазио у Србију.

44) Грађу за овај део чланка А. Ивића вид. у истој збирци, *Списи*, V, у регистру под Добрићевим именом, и VI (1809), Бгд., 1965, 56, 61. Из ова два последња акта, од 3 и 7 фебр. 1809, види се да су сандуци још увек лежали узашћени у Земуну; уз други извештај је и решење Ратног савета да се препусте на даље располагање финансијских власти. У ствари, Добрић је, пре него што је отишао из Земуна, био преведен у Петроварадин где је затворен у тврђаву ради истраге; то се сазнаје из кратких Родофиникијевих извештаја руском главнокомандујућем Прозоровском од 14 и 25 јула 1808 (Богитшићеви исписи, III, 224 — 225, 268, 269); уз други извештај је и препис кратког Добрићевог саслушања (недатираног) где је реч и о писму руског посланика у Бечу које му је уручено да га преда Родофиникину у Београду; ево тог саслушања као дривога за Добрићеву биографију: „Јеси ли имао какво писмо од посланика у Бечу за руског генерала [Родофиникина]? — Имао сам. — Знаш ли шта је писао? — Не знам. — Какво је твоје познанство с послаником? — Никакво. Ја живим у страниј земљи [Саксонији] и сада сам путовао преко Беча за Земун ради виђења са сродницима и да бих осмотрио може ли се успоставити било какво трговина између Лајпцига и Београд. — Какве си књиге послао [!] у Београд? — „Похвалну оду Србима” штампану у Саксонији. — Да немаш каквих других односа са Србима? — Немам. — Зашто шаљеш толико сабљи у Београд? — Ја сам допремљо са собом само тридесет ради продаје ако за то добијем дозволу из Беча од владе којој сам о тој ствари поднео молбу”. О овоме вид. и код М. Вукићевића у чланку у наведеној књизи, стр. 119; вид. и кратку белешку о Добрићевом саслушању у збирци *Грађа из земунских архива за историју Првог српског устанка*, I (у редакцији Т. Илића), Бгд., 1955, 523. Шта је било са Добрићевим сандуцима засада је непознато; о рударском инжењеру зна се да није прешао у Србију; о томе С. М. Савајлија каже у песми „Рудокопња”: „К том би њима и Добрићи радо (Марко) услужили и мајсторе нашли из свјезбане Саксоније знатне”, вид. нав. дело, III, 30.

Влашке дошао у Србију; у пролеће се упустио у трговину упркос Карађорђевој забрани, чиме је, поред Младенове, изазвао и Карађорђеву мржњу; по аустријским извештајима Карађорђе је имао намеру да га постави за попечитеља; при паду Србије пребегао је у Аустрију.

Добрићево писмо Хаџи-Јанушу прецизира Ивићеву нејасну хронологију његовог доласка у Србију. У писму стоји како је још пре годину и по дана оставио свој џамадан у Јашу, а пошто је оно датирано 15 окт. 1812 излази да је кроз Јаш прошао априла 1811 и убрзо затим стигао у Београд, тј. у другој четвртини 1811; уз то, помен Јаша показује да је у Србију доиста допутовао преко Русије, Молдавије и Влашке. Поред овога, постоје још два Добрићева писма Хаџи-Јанушу: од 18 нов. 1812 и 21 апр. 1813, такође из Београда; како је у њима реч само о непримљеном џамадану њихово објављивање би било потпуно сувишно, али датуми писама служе као доказ да је Добрић стварно остао у Београду до краја устанка.

Нејасан је такође и Ивићев податак о Добрићевој „трговини“ и Карађорђевој забрани трговања. Ствар стоји овако: марта 1813 Срби су, према нетачним обавештењима, очекивали турски напад и продужење рата; ради тога је извршена општа мобилизација, па је, између осталог, издат низ појединачних наредби пограничним војводама на југозападном фронту, дакле само према Турској, о забрани састанака са Турцима на граничним линијама и *ма каквог трговања са њима*; средином идућег месеца Карађорђе је то прецизирао у акту Совјету: да је заповедио „да се ништа живо од стоке у Турску не предаје“⁴⁵) (продаје). У исто време издат је и налог главном ђумрукџији Алекси Дукићу под 13 мартом 1813 „да више не пропушта коње и волове у турску страну“ и да спречава сваки појединачни саобраћај на граници, док у наредби од 17 марта стоји да сем продаје коња и волова „друго све може“, али да се погранични састанци између Срба и Турака и даље строго забрањује.⁴⁶) Маја 1813 режим забране трговања са Турцима нешто је попустио јер је неким трговцима дата дозвола да у Турску могу извести извештан број волова.⁴⁷)

У ово доба пада и Добрићев случај о коме говори А. Ивић, изгледа, услед датума, у вези неке мало раније Карађорђеве наредбе која је данас непозната; траг о томе у домаћим изворима сачуван је једино у Карађорђевом Протоколу где под 11 мартом 1813 стоји: „Писато Совјету како смо примили њиово [Совјета] писмо и војводе Живка Кладовскога и копију Добрићеву од његови писама што је у Турску на трговце слао без нашега знања, за које да га призову да му по делу суде како год и другоме што би судили“. У чему је тачно ствар не може се разабрати, али Совјет је донео пресуду којом Недоба није био задовољан јер — како стоји, под 17 мартом, у Карађорђевом одговору Совјету на његов извештај о томе — „иш-

45) Вид. већ цитирани Карађорђев Деловодни протокол, бр. 1182, 1184, 1186, 1212, 1252, 1331 (између 12 марта — 15 априла 1813).

46) Исто, бр. 1191, 1207. — 16 авг. 1812 установљен је државни ђумрук на јужној граници са седиштем у Параћину, а за ђумрукџију је постављен Алекса Дукић „да трговину отвори са обе стране до Параћина“, одн. „да сматра [надзирава] на трговини и да онде са обе стране уста[в]љају се и продају“; 23 фебр. 1813 Карађорђе је саопштио своју одлуку Совјету „да се само на једном месту у држави нашај, у Делиграду, ђумрук држи“, а за ђумрукџију је опет поставио Дукића пошто је ђумрук у Параћину, као и у осталим местима, свакако само за транзитну робу, укључит (вид. исто, бр. 901, 902, 1096, 1102). — Из горе наведених података се види да је забрана трговине са Турцима протегнута од југозападне границе према југоисточној, тј. према целој турској пограничној области.

47) Исто, бр. 1475 — 1478. Уз то, одобравано је да се стока може продавати и извесним истажнутим турским личностима, исто, *passim*.

те да се јавно каштигује, за које писато им да онако учине како за право нају”⁴⁸⁾

Да ли је Карађорђе доиста имао намеру да Добрића постави за попечитеља (у том случају, несумњиво, „касе народње“, тј. финансија) у домаћим изворима нема потврде, али има други један податак, веома важан као израз тенденција тадашњег економског развитка, који није забележен у аустријским изворима или га Ивић није искористио: Добрићево неуспело настојање да се у Београду оснује банка; о томе у *Протоколу* под 23 фебр. стоји: „Писато г. Добрићу да сада време не дозвољава држати обшту касу трговачку и да се веће тога окани”⁴⁹⁾ О овој банци једини се помен у историографији налази код Баталаке.⁵⁰⁾

Других вести о Добрићевом боравку у Србији нема; нисмо их нашли ни у Богвишићевим исписима, који, уосталом, обухватају само период до почетка 1812 и представљају део руског архивског материјала о Првом устанку који је у целини постао приступачан тек после револуције.

2. О увозу соли из Влашке

Један од главних увозних трговачких артикала у доба устанка, ако не главни, била је со чија је потреба била стално акутна; она је углавном увожена из Влашке, а само каткад, у доба какве кризе, из Аустрије; њу су куповали појединци из народа, за своје личне потребе и у малим количинама, директно на српско-влашкој граници, преко Дунава; главни купци били су крупнији трговци и поједине војводе који су је набављали у огромним количинама ради препродаје; то се види из већ објављених српских писама из Хаџи-Јанушеве архиве, а види се и из писма П. Томића Хаџи-Јанушу које се овде објављује; зато је нужно дати неколико података о мерама које су предузимане ради регулације увоза.

Ове мере биле су изазване злоупотребима од стране српских увозника, а потекле су на иницијативу главне руске команде која је открила да се та со великим делом препродаје Турцима (претпостављало се да се она, поред других канала, помоћу закупуљених приватних аустријских чунова Дунавом и Савом директно одвози у Босну). Пошто је продаја соли у Влашкој била слободна и неограничена, а њена препродаја Турцима представљала повреду руских војних интереса, усвојено је, на основу Родофиники-

48) Исто, бр. 1175, 1206 (јавна каштига означавала је јавно батинање са одређеним бројем удараца; у ово исто доба, због продаје коња Турцима, Карађорђе је наредио да се двојици продаваца удари по 100 батина, исто, бр. 1259). Како се свршила ова ствар са Добрићем непознато је. Пошто је он своја прва два писма, из 1812, Хаџи - Јанушу послао преко Недобе и тражио да му се замадан пошаље Недобиним колима значило би да су били у пријатељским односима и да су се ти односи касније пореметили.

49) Исто, бр. 1104. — О Добрићу има у *Протоколу* још један, нејасан, податак који се врло могуће односи на његов горе поменути случај (то би се и хронолошки слагало); тај податак, у Карађорђевом одговору Совјету од 26 фебр. 1813, гласи: „...и јављамо им [Совјету] како смо разумели што нам пишу за Добрића и Орловића; тако препоручујемо им да онако буде како су за добро нашли; и за проче злоумишљене људе нека наредбу учине како знаду, а Добрића да не диврају до нашега расположења; и јављамо им како смо по налогу њиловом свуда по граници наредбу учинили”, исто, бр. 1120. Ова наредба, о којој се не каже ког је карактера, биће она ранија наредба (уколико није постојала нека још нешто ранија) о забрани трговине са Турцима (нема је у *Протоколу*) која је поменута у вези са Добрићевим случајем. Због повезивања Добрићевог и Орловићевог имена претражили смо изворе и литературу о Симеону Орловићу, али без резултата; уосталом, из контекста је нејасно да ли је између њих двојице у овом случају уопште постојао какав однос, а поготово са „злоумишљеним људима”, који би, иначе, такође могли бити какви ситнији трговци, Добрићеви ортаци или помагачи

50) Ј.А. Баталака, нав. дело, II, 945

новог предлога од 5 авг. 1809 (када је о томе конзултован): а) да се сељацима који из унутрашњости Србије са запрегом дођу до Дунава ради набавке 50 — 100 ока соли ова продаје без сметњи; б) крупним набављачима да се со издаје само на основу Родофиникинове потврде у којој би била назначена количина (неограничена) соли и место где ће се продавати (то су имали бити главни градови у Србији у којима би се снабдевали купци из унутрашњости); на тај начин би се вршила ефикасна контрола увезене количине соли и њене распродаје. У свом предлогу Родофиникин саопштава да су и чланови Совјета изразили веровање у постојање злоупотреба. Нови главнокомандујући Багратион саопштио је касније, крајем 1809, Родофиникину у Крајови⁵¹⁾ да је затражио од влашко-молдавске владе да и она изда о томе саобразне наредбе, док је контрола превоза соли у Србију, на влашкој територији, после установљења поменутих мера, стављена у надлежност команданта руских трупа у Малој Влашкој (Олтенији).

Ове мере, међутим, нису спречиле илегалну трговину сољу Срба са Турцима, услед чега генерал Зас, нови командант у Малој Влашкој, писмима од 2 јуна 1811 обавештава Кутузова, новог главнокомандујућег, и Карађорђа да располаже поузданим доказима, на основу извештаја својих потчињених и конфидената, „како многи Срби који извозе со из Мале Влашке продају ову у турску државу, не само у бугарску област, него чак и у Босну“; изражавајући веру, у писму Карађорђу, да се то не чини по дозволи његовој и осталих представника српских власти, он га моли да раније донете мере буду строго поштоване, у ком ће случају, као и дотада, Срби моћи, поред соли, и даље увозити из Влашке намирнице, коње и осталу стоку.⁵²⁾

Насупрот овоме, из једног Карађорђевог писма Совјету од 22 авг. 1812, где му се наређује „да се сол засада не пушта у Турску“,⁵³⁾ види се да је, између осталог, продаја соли Турцима — тј. снабдевање непријатеља током рата, противно примљеним обавезама — вршена не само илегално, већ и са дозволом врховних власти, из државних магацина.

Из овог податка и претходног излагања јасно излази да су циљеви ослободилачке борбе, изван ратних криза, били потчињавани трговачким интересима, државним и приватним; зато је Багратион и рекао, у поменутом писму Родофиникину, да су Срби оваквом трговању са Турцима „веома наклоњени услед свог користољубља“.

IV

Српски ђаци у Петрограду 1815 — 1820

Овај документ доносимо по новијем препису који се налазио у богатој архивској збирци пок. проф. Гргура Јакшића и који нам је он уступио ради објављивања. У њему је забележено да су речи у четвртом поднаслову: „у волентирском корпусу“ дописане руком Вука Караџића, што значи да

51) Родофиникин је, и после бекства из Београда средином августа 1809 па до свога разрешења у марту 1810, са седиштем у Крајови, остао на својој ранијој дужности дипломатског представника у Србији и кроз његову је канцеларију ишао и даље велики део српских послова; о времену разрешења вид. С. Новаковић, К.К. Родофиникин, Годишњица Н. Чулића, XXVII, 1908, 276. После његовог одласка из Србије „билете“ за набавку соли у Влашкој издавали су Совјет и неки команданти, али и даље по врховном одобрењу Родофиникиновом.

52) Вид. Болишићеве исписе, VII, 230; VIII, 346-365, 369-370, 371-372, 735-736; X, 40, 41-42. — О корупцији око издавања дозвола за куповање соли у самој Влашкој вид. *Documente privitoare la istoria Românilor* (Col. Hurmuzaki), Supl. I, vol. III, Bucuresti, 1889, 193.

53) Карађорђево Деловодни протокол, бр. 924.

је оригинал документа потицао из Вукове, дуго времена развлачене, заоставштине и да му је, изван сумње, био упућен на његову молбу. Ова белешка послужила нам је као основица за трагање о аутору и години настанка документа.

Од ђака чија се имена налазе у списку постоје у Вуковој преписци само писма Христифора Обреновића, сина Милана Обреновића, и Димитрија Момировића, сина Момира Стојановића. Списак не може бити Христифоров јер се у њему његове године не дају тачно, већ приближно, а ни у преписци списак се не помиње; није ни Момировићев јер је био сувише млад (рођен 1808 или 1809). У два Вуксва писма Христифору постоји, међутим, траг који, несумњиво, води ка аутору списка; у првом од њих, од 21 јан. 1822, поздрављајући уопштено петроградске Србе, Вук наглашава: "... особито мога љубезнога Илију Јефтића"; у другом, од 21 апр. 1822, исто тако у уопштеном поздраву, посебно подвлачи: "... а особито љубезнога мога негдашњег ученика Илију Јефтића".⁵⁴⁾ Вук ов Илија Јефтић — то је Илија, син Јевте Аврамовића, из списка; он се налази на челу пописа оних који су учили гимназију и подаци о његовом оцу су нешто шири и углавном прецизни.⁵⁵⁾ Из ових навода дало би се закључити да је списак саставио Илија Јевтић и да га је он послао Вуку; нажалост у Вуковој заоставштини није сачувано ниједно Илијино писмо нити Вуков концепт, или бар, судећи по препису, Вукова белешка о пореклу списка.

Када је први пут био у Русији Вук је провео у Петрограду од 25 фебруара до 26 маја 1819; тада није могао добити списак пошто школска година није била свршена и они који су, под 4 у списку, произведени за официре 1819 још су морали бити на учењу у некој неименованој војној школи; сама пак стилизација овог последњег поднасловa доказује да списак није могао настати те године, већ касније. Истина, о Карађорђевоу сину Алекси стоји на једном месту да је у школи провео четири године, па да је одатле упућен, са чином поручника, у Царски гардијски пук,⁵⁶⁾ што би одговарало 1819 јер је он, као и сви остали из списка, доведен у Петроград 1815, али Ненадовићево казивање не мора бити тачно и оно се не поклапа са горњим податком; како пак уз његово име стоји: „Сад је отишао у олане”, значи да је то било исте године када је списак састављен. С друге стране, Х. Обреновић, у писму Вуку од 20 августа 1822, јавља да је фебруара те године напустио Петроград, тј. свршио школу, и ступио у војску.⁵⁷⁾ Овако уоквирен, настаanak списка може се сместити само у 1820 или у 1821, вероватније у 1820.⁵⁸⁾

Једна група ђака из списка налазила се изван Србије још пре пропасти устанка пошто су им родитељи раније били напустили земљу: Стеван

54) Вукова преписка, IV, Бгд., 1909, 86, 87.

55) Забележени су нешто шири подаци и о оцевима Павла Косанчића и Милете Васојевића, али Вук првога уопште не помиње, док о другом нису дате ни његове тачне године.

56) К. Ненадовић, *Живот и дела... Кара-Ђорђа Петровића...*, I, Беч, 1883, стр. LVI.

57) Вукова преписка, IV, 88.

58) Покушали смо да списак датирамо и помоћу година рођења ученика, али ово није дало никакав резултат и представљало је излишан труд; године рођења знају се, из литературе, само за тројицу, па и ти подаци су неподударни и међу собом и са онима у списку (о Карађорђевоу сину Алекси, напр., стоји на разним местима да је рођен 1798, 1799 и 1801; он је умро 20 септ. 1830, а на његовом надгробном споменику у Кишињеву, свакако касније подигнутом, угравирано је да се упокојио 1831 у 33 години од рођења); истраживати по архивама касније чиновничке биографије неких од ових ђака, уколико би и садржавале тачне податке о рођењу, било би не само заметно, него и потпуно беспредметно.

Живковић, трговац, пуковник у руској војсци, Миленко Стојковић, Петар Добрњац. Остали су, по паду Србије, септембра 1813, прешли са својим родитељима или другим емигрантима прво у Аустрију, па после у Русију; родитељи који су прешли у Русију: Карађорђе, Ј. Лазаревић, Ј. Бурђевић, В. Станојловић, М. Стојановић, Христифор (Риста) Исаиловић, Цветко буљубаша.⁵⁹) Од деце родитеља који нису били у животу 1813 (поред тројице наведених у списку као погинулих) сина Милана Обреновића превео је Јаков Ненадовић, а сина Васе Чарапића његов старији брат Илија Чарапић.

Први транспорт српских емиграната кренуо је из Темишвара за Бесарабију (где су насељени) 15 септ. 1814; други транспорт пошао је из Темишвара 21 септ. 1814; поред тога, неколико мањих појединачних група отпутовало је, такође из Темишвара, између 13 и 22 септембра (Карађорђе се налазио у последњој групи).

Што се тиче смештања ђака по петроградским школама, према истраживањима П. Морозова (јер су таква истраживања услед недостатака грађе овде немогућа), ствар стоји овако: 1815 (месец није наведен) Карађорђев син Алекса, заједно са синовима неких других војвода, био је послат на школовање у Петроград; ту су, заузимањем грофа Марка Ивелића и председника Колегије (саветодавног органа) Министарства иностраних дела Т. С. Вајдемајера, смештени у Пажевски корпус; остали (не каже када, а изгледа убрзо затим) такође су смештени по разним училиштима: 3 у Пажевски корпус, 6 у Дворјански (племићки) пук, 12 у пансион при петроградској губернијској (окружној) гимназији; за сваког је издавано по 750 рубљи годишње из државне благајне; син Јакова Ненадовића, Јеврем, ступио је као јункер (назив за подофицира племићког порекла) у Александријски хусарски пук (у поменутој краткој аутобиографији Јеврем каже да је том приликом, априла 1815, добио чин поручника); на крају се помиње Атанасије Милојевић (који по списку емиграната треба да је син београдског проте Милоја Вукашиновића и чија је тетка била друга жена Младена Миловановића) као ученик гимназије, али њега у списку који објављујемо нема; због сродства са Младеном министар унутрашњих дела није му одобрио молбу, 1817, да оде у Хотин ради виђења са својима⁶⁰) (свакако је пре времена напустио гимназију).

Као што се види, између података, веома оскудних и узгредних, П. Морозова и оних из списка има извесних разлика; пошто је флукуација ђака очевидна, може се поуздано закључити да је код Морозова изнето стање из 1815, а у списку стање из 1819—1820. Поред овога, списак је и многоструко значајан; овде ћемо истаћи један вид: он садржи имена неко-

59) Овај Цветко презивао се Стојановић - тако је забележен у списку емиграната, где такође стоји да му се син зове Коста; у једном Родофиникиновом извештају Прозоровском од 15 јан. 1808 назван је *бимбашом* (Богшићевци исписи, I, 198); тако га назива и Нићифор Нињковић у својим мемоарима (Р. Перовић, нав. књига, стр. 100).

60) П. С. Морозов, *Кара Георгий и сербские эмигранты в России 1814-1830*, Исторические материалы из архива Министарства госуд. имуществ, I. С. — Петербург, 1891, 133. По другом једном извору прво су отишли Алекса и два сина Луке Лазаревића који је сву тројицу отпратило у Петроград где су били примљени у Пажевски корпус; одмах после тога отишло их је још око 15 у пратњи Јанка Бурђевића. Ови последњи подаци налазе потврду у писмима Ј. Теодоровића и Карађорђа упућеним 25 априла 1815 из Хотина поп Луки у Петроград, дакле већ приспелом тамо; у првом о Ј. Бурђевићу стоји: „Тамо походи Јанко Бурђевић с децом овом,” вид. *Стара писма*, Световид, бр. 47 од 11 нов. 1853; датум писма пак, доведен у везу и са горе изнетим хронолошким податком Јеврема Ненадовића, показује да се одлазак обе групе српских ђака на школовање у Петроград збио нешто пре и после априла 1815.

лико не неважних личности због њихове функције уочи и у доба устанка које су досада, бар нама, биле непознате и које нисмо успели да идентификујемо (можда нисмо тражили на правом месту); то су кнезови Марјан Косанчић, Милосав и Станко Васојевић (вид. списак); остао је неидентификован и Илијин отац Јевта Аврамовић о коме није забележено ни у каквој је функцији био ни из којих је Страгара, рудничких или јагодинских; и година његове погибије код Ужица 1806 је проблематична јер те године, колико је познато, није било борби, већ 1805 и 1807; разуме се, немогуће је идентификовати и београдског трговца Мучибабу, а то није ни важно. Сва остала имена су позната.

О даљем школовању ове групе ђака, првих из Србије у руским школама, нема приступачних података.^{60а)}

Додајмо, ради објашњења, да је *Пажевски корпус* био средња војна школа за децу из аристократских племићких породица, а *Кадетски корпус* војно-васпитни завод углавном за официрску децу која се спремају за офицере (нижег ранга) или за ступање у војне академије.

V

Из необјављених бележака Вука Караџића

Вукове необјављене белешке из историје Првог српског устанка које нису ушле у књ. I његових *Скупљених историских и етнографских списа* (1898) објавили смо у наведеној књизи Вукових написа о Првом устанку (вид. нап. 2) на стр. 72—80 (укупно 33 белешке).⁶¹⁾ Како у издању Вукових целокупних дела која су у припреми⁶²⁾, судећи по плану издања,

60а) На основу извесних докумената, пронађених по предавању овог рада у штампу, прецизно се решавају нека питања горе постављена: а) из пасоша издатог 11 фебр. 1815 у Кишињеви на име Карађорђевог сина Алексе види се да је прва група ђака пошла за Петроград *при крају прве половине фебруара*; поред тога, у пасошу—колективном—наводе се још и имена следећих личности које су заједно са Алексом кренуле на пут: Лука Лазаревић, његови синови Михаило и Кузман, Христифор Обреновић и Григорије Миленков (овог последњег нема у списку; не знамо да ли је то син Миленка Стојковића пошто се ниједан од његова три сина, од прве жене, не зове тим именом); б) из писма поп-Лукиног старијег сина Михаила родитељима од 20 окт. 1820 из Петрограда, у коме јавља да је свршио школу (и да млађи син Кузман прелази у старији—трећи—разред), излази да списак који објављујемо потиче из 1820, пре свршетка школске године (оба цитирана документа чувају се у архиву Ист. института у Београду, збирка проф. Луке Лазаревића, I, бр. 6 и 7).

61) Прегледајући ове белешке приметили смо једну штампарску грешку на стр. 75, 8 ред одозд: место *Тугњевац* треба да стоји *Тутњевац*.

62) За историју припрема на објављивању Вукових целокупних дела у научном издању, као и, с тим у вези, за историју научне солидарности и сличних ствари код нас, треба, бар најкраће, забележити следеће: 1957, на иницијативу Вукових и Доситејевог музеја и Друштва за проучавање Доситеја и Вука чији је основни задатак био публикавање Вукових целокупних дела, образовани су одбор и редакција састављена од стручњака који су одмах почели са интензивним радом (ја сам био задужен да спремим Вукове историјске списе и они су, још одржави, били скоро готови за штампу); издавач је требало да буде „Просвета“; после више година припрема „Просвета“ је саопштила Друштву да *нема средстава за издавање Вукових дела*, па је после извесног времена, када су се издавачког посла примили Матица српска и Српска академија наука, са којима је потписан и уговор, решила, ваљда овлашћено, и не обавештавајући ни Друштво нити Академију и Матицу као издаваче, да их она изда, у сопственој режији и редакцијској екипи коју је сама одабрала, на подлози веома оригиналног плана; тако се вишегодишњи труд стручњака из раније редакције, због вере у научни и пословни морал, показао узалудним и он је сасвим једноставно и без накладе пропао... Вид о овоме и веома речит чланак Буре Гавеле, управника Вуковог и Доситејевог музеја, *Vukove posmrtnе nevolje*, Књиž. новине, бр. 180 од 8 фебр. 1963.

његове белешке нису предвиђене за штампу, ми преостале белешке о периоду после устанка, као и неколико етнографских и сл. бележака од ужег историјског интереса, које смо успели да прикупимо доносимо овде да једног дана не би пропале као што су пропали или нестали многи драгоцени Вукови рукописи и друга грађа из његове посмртне заоставштине, било да су их расули на разне стране његов син Димитрије и његова ћерка Мина, било да им се замео траг по њиховом преношењу у Београд после Минине смрти 1894 (и сам Вук их је за живота веома успешно растурио тако да се за многе не зна где се налазе и да ли су сачувани, па чак ни који су).

Ове белешке чувају се у Архиви Српске академије наука, у Вуковој заоставштини заведеној под заједничким бројем 8552; белешке су, у оквиру заједничког броја, заведене под посебним бројем 48; то овде констатујемо да не бисмо оптерећивали текст увек истом сигнатуром; испод пет белешки изван бр. 48 назначен је њихов посебни број.⁶³⁾

1. Поводом белешке о смрти Стојана Чупића

Услед недостатка непосредних изворних података сплело се око смрти бившег устаничког војводе Стојана Чупића и догађаја који су јој претходили неколико верзија које су овај вишеструко трагични случај претвориле у неразрешив историјски проблем, давши му чак апологетско-династички карактер.

Три су верзије о томе у досадашњој литератури, по свом хронолошком реду:

а) верзија С. М. Сарајлије по којој је Чупић, вративши се из емиграције одмах после битке на Палежу (Обреновцу, 8 или 9 маја 1815), прво свратио у Мачву, па одатле пожурио у Ваљево где је стигао непосредно после његовог освојења (ноћу између 15/16 или 16/17 маја); ту је дошло до поновног разговора између П. Н. Молера, П. Џукића и М. Обреновића о подели власти у Србији и до сцене са посавским кнезом Петром Миловановићем из Тврдоћевца коју је изазвао управо Чупић „протијевши му што се није своје браће држао, нег'је тако лудо у Турке запао” (Турци су га, на почетку устанка, били затворили са још неким кметовима у подрум бивше куле Јакова Ненадовића) и која се завршила Петровим убиством; одмах затим Милош упути Чупића у Мачву да је диже на устанак; приспевши у Богатић, Чупић, огорчен на Милоша што је желео да приграби сву власт, сместа сазива мачванске кметове на збор на коме их, у дугачком говору, одвраћа од устанка и саветује да остану покорни Турцима, изјављујући да ће овима, посредством свог босанског пријатеља Синана Јеминића, дати у залогу сопственог сина; кметови пак — који су, и по самом Сарајлији, од почетка сви против устанка и за покорност — да би га се отресли и тиме устанике заплашили, пожурују Чупићев састанак са Синаном како би га што пре могли предати Турцима по унапред утврђеном договору; тако, после скоро двомесечног (као што ће се мало ниже видети) Чупићевог неодлучног одуговлачења, најзад долази, без Чупићевог сина, до тобожњег

63) Прву Вукову белешку из црногорске историје у овом издању раније је објавио Др Љ. Дурковић у својој књизи *Србијанско — црногорска сарадња (1830-1851)*, Бгд., 1957, 142; овде је поново доносимо ради целине Вукових историјских бележака.

састанка на Прудовима код Бадовинаца где га је већ чекала турска заседа, итд.⁶⁴);

б) верзија М. Ђ. Милићевића који, прво, износи причање С. М. Сарајлије, па, пошто му је, како каже, оно било „свакад нејасно“, распитивао се о догађају по Мачви и од једног старца, Чупићевог нећака, чији је брат био међу Чупићевим момцима приликом његове предаје Турцима, сазнао како је Чупић само кратко време провео у Аустрији као емигрант, до избијања устанка крио се по мачванским луговима (што је све, разуме се, нетачно), затим се, по виђењу са Милошем код Ваљева, вратио у Мачву да је диже на устанак, али како се неки кметови, који су били против ма какве буне, договоре са Турцима да им га на превару предаду; они Чупићу изјаве да „пристају с њим на устанак“ и да му је поручио један познати Турчин да жели да се с њим састане на Прудовима јер има да му „нешто каже“; Чупић се сагласи, пође с њима на састанак, и кад Турци искочише из заседе он схвати да су га кметови издали, али је „хутао“ (даље као код Сарајлије);⁶⁵)

в) верзија К. Ненадовића која представља специфичну контаминацију двеју претходних верзија са новим закључним обртом: одбацујући Сарајлијину тезу о Чупићевом антиустанничком ставу и откривајући у његовом причању о поверљивом разговору Милошевог поузданика Марка Штитараца управо са оним мачванским кметовима који су најдемонстративније иступали против устанка и од којих су неки учествовали у Чупићевој предаји Турцима⁶⁶) његову алузију да се иза Штитарчеве акције крије Милош, а у Милићевићевој реченици како се у Мачви „свуда изреда зна и прича да је Чупић издат Турцима, ако се и не слажу сви у том ко је њега управо узео на душу: мачвански ли кметови или неко други“⁶⁷) да се у подвученим речима такође скрива опрезна алузија на Милоша, Ненадовић закључује да је посредни виновник Чупићевог изручења Турцима Милош Обреновић који је Штитарцу (овај се доиста у то доба кретао по Мачви са групом својих момака) наредио да Чупића убије, али да је Штитарац сматрао погоднијим да га преко кметова изла Турцима; ову своју интерпретацију Ненадовић поткрепљује причањем Мосте Павлића, Штитарчевог момка, који је тада заједно са Штитарцем био у Мачви и од њега самог о плану обавештен.⁶⁸)

64) С. М. Сарајлија, *Историја Србије од почетка 1813 до конца 1815 године*, Лајпциг, 1837; вид. II изд., Бгд., 1888, 264 — 266, 272 — 292. За датуме вид. М. Гавриловић, *Милош Обреновић*, I, Бгд., 1908, 158, 163, 176, 299. Верзију С. М. Сарајлије пренео је у Чупићеву биографију С. Обрадовић, *Живот и радња заслужних Срба из околности шабачког и подринског у Књажевству Србији у устанцима против насиља турског од 1804 и 1815*, Бгд., 1873, 40—43.

65) М. Ђ. Милићевић, *Чупићи Стојан и Никола*, Бгд., 1875, 11 — 15. Ову Чупићеву биографију Милићевић је дословно пренео у *Кнежевину Србију*, Бгд., 1876, 431 — 435, док је у *Ломеник*, Бгд., 1888, 337 — 338, унео само причање Чупићевог нећака. Његову верзију прихватио је В. Ђоровић, вид. С. Станојевић, *Народна енциклопедија СХС*, IV, 1929, 969.

66) С. М. Сарајлија, нав. дело, стр. 264.

67) М. Ђ. Милићевић, нав. дело, стр. 13.

68) К. Ненадовић, нав. дело, II, Беч, 1884, 601 — 607. Ненадовићеву верзију усвојио је А. Миловановић, *Народ и династије*, Бгд., 1903, 8 — 9. Чупићева ћерка Томанија у једној молби Министарству иностраних дела из 1849 такође каже како Милош „скроји тирански такав план те отца мог, а свог и народњег војводу, Турцима преда“, вид. У. Цонић, *Погибија Стојана Чупића*, Политика, бр. од 18 фебр. 1941 (цитирани пасус представља најраније познато инкриминисање Милоша).

Као што се види, С. М. Сарајлија је тврдио да се Чупић определио за Турке, а против устанка, М. Ђ. Милићевић да су га издали туркофилски оријентисани мачвански кметови, а К. Ненадовић да је кривац Милош.⁶⁹⁾ Притом не треба сметнути с ума битну чињеницу: да је Сарајлија био непосредно присутан догађајима на терену Поцерине и Мачве, борећи се, према сопственом изразу, у једном „голаћком“ одреду;⁷⁰⁾ самим тим, његов податак о излишном поновном разговору М. Штитарца са оних поменутих неколико кметова сам себе представља, због неуверљивости са којом је дат, у проблематичној светлости (зашто би настојао да по други пут разговара са неколицином кметова најприврженијих Турцима када је нешто пре тога, на првом састанку, неколико стотина кметова, по Сарајлији, одлучно одбили свако учешће на страни устанка и чак му запретило ако одмах са својим момцима не напусти њихов крај?); и сама његова оптужба Чупића формулисана је исувише пренаглашено и емфатично да би деловала убедљиво, стварно или психолошки, као да је њеним карикирањем желео да је сам посредно оповргне.⁷¹⁾ Што се тиче М. Ђ. Милићевића, оданог обреновићевца конзервативног кова, он је, желећи да прикрије мачванску традицију о Милошевом учешћу, својом стилизацијом, која никогa није могла да обмане, ту традицију још више учинио уочљивом. К. Ненадовић пак, сродник и присталица династије Карађорђевића, од 1869 емигрант у Бечу, могао је причаће Мосте Павлића, ако је у ком облику постојало, натегнути или изопачити, мада је, по Сарајлији, Павлић непосредно био присутан приликом оба Штитарчева разговора са кметовима. Супротно овоме, Милош тада још није почео са праксом ликвидирања својих противника, иако није пустио да се на њу дуго чека; па и у том случају далеко су му опаснији били Молер и Џукић него Чупић (о размерама и дубини расправљања код Ваљева ништа ближе није познато, а још мање о Чупићевом ставу у читавом овом сплету ствари).

У вези са Вуковом белешком, оно што прво привлачи пажњу јесте да у својој књизи *Милош Обреновић*, објављеној 1828, која главним делом обухвата историју Другог устанка, Вук муком прелази преко Чупићевог

69) Да поменемо узгред да је Ненадовићево дело, објављено у Бечу 1883 — 1884, по изласку из штампе било забрањено за Србију, 1889 забрана је скинута, а 1891 поново забрањено, вид. А. Миловановић, нав. дело, стр. VI (на многим примерцима име штампарије и место издања мастилом су прецртани).

70) С. М. Сарајлија, нав. дело, стр. 270, 347 — 350 и *passim* (индиректно). Ђ. С. Борђевић однекуда зна, или је то сам из Сарајлијиног текста извео, да је он „ту био и писар у Марка Штитарца“, вид. *Сима Милутиновић Сарајлија*, Бгд., 1893, 23.

71) Ј. Хаџић је забележио једно занимљиво причање проте Матије Ненадовића из 1838, непосредно по објављивању Сарајлијине *Историје* коју је написао по налогу кнеза Милоша и од њега добио новац за штампање: када је Сарајлија крајем 1836 полазио на пут у Беч (па у Лајпциг) ради објављивања тог свог дела прота му је у разговору, између осталог, рекао: „Ако узпишеш истину изгубит ћеш главу јер ће те посећи господар Милош; ако ли успишеш лаж глава ће ти остати, ал' ћеш изгубити чест“, вид. (Ј. Хаџић), *Додатци к споменима мојега „Дневника“*, Огледало србско, I, 1864, 238. Књига Сарајлијина је за Србију била забрањена, али је забрана после неколико месеци повучена; вид. о томе: У. Цоњић, *Прва критика „Историје Србије“ од С. М. Сарајлије*, Прилози КЛИФ, XXII, 1956, 270 — 273 (писмо Ј. Живановића, директора Кнежеве канцеларије, С. М. Сарајлији од 20 дец. 1837); Г. Јакшић, *Кнез Милош и „Трогодишња историја“ С. Милутиновића*, Ист. часопис, I, 1948, 242 — 249 (Сарајлијин одговор Ј. Живановићу од 14 јан. 1838). Милош је несумњиво сам желео да се прикаже и крај Првог устанка, а не само историја Другог, како би се подвукло да је он једини остао са народом у Србији, док су сви остали побегли, и да је он из рушевина обновио државу).

случаја, иако је он од битног објективног значаја, без обзира на то како су се ствари у истини збиле и са ког се од три гледишта оне посматрале; сама пак белешка представља директну допуну штампаног текста јер се, садржајем, надовезује управо тамо где се у књизи стало (тима она у исти мах сведочи да је настала, врло вероватно, после 1828, као, самим тим, и остале белешке на малим табачићима од исте хартије нумерисаним Вуковом руком 1—6).

Вуку није могла измаћи важност историјских околности у којима се догодила Чупићева смрт, зато се нужно поставља питање смисла таквог његовог поступка у књизи: да ли доиста није тачно знао како се она десила или је, под утицајем Милошевих претњи и у погледу писања својих историјских дела⁷²⁾ (јер су, нажалост, и од Милошеве унижавајуће милости зависиле материјалне могућности Вукове), сматрао опортуним да преко тога уопште пређе.⁷³⁾ У белешци пак (која би захтевала стегнуту анализу: да ли као приватна, неангажована белешка, ненамењена штампању, садржавала једно причање или резултат ширег Вуковог распитивања, представља, и по Вуковом интимном сазнању, веродостојан или вероватан приказ случаја и да ли се њоме, по Вуку, скида са Милоша свака сумња?) Вук даје једно елегантно-еластично решење: и Турци су наваљивали на мачванске кметове да остану на миру, и Чупић је слао кметове Турцима да их залагује док не дође Милош с војском и кметови предају Чупића Турцима у договору с њима, али и под њиховим притиском; он чак пружа јелици од навлених писаца, и датум Чупићеве предаје: *уочи битке на Дубљу, тј. 13 јула*.

Задржимо се на овом датуму. Ваљан по себи, ако је тачан, јер показује временски распон Чупићевог кретања по Мачви (отприлике од 18 маја до 13 јула, дакле нешто мало мање од два месеца), он има и друго једно, од Вука непредвиђено, својство: не само што доводи у озбиљну сумњу, већ и категорички демантује његову верзију.

Ако је Чупић, по Вуку, залагивао Турке до Милошевог доласка како не би пре тога напали на морално-психолошки разривену Мачву, протурски расположену, и без отпора је савладали, зашто је отишао на састанак са њима управо оног дана када је, такође по Вуку, Милош са војском већ био стигао до Дубља и када је, олет по Вуку, Сима Ненадовић још раније био приспео са својом војском, па чак се видео са Чупићем? Поред тога, још пре битке на Дубљу и пре Чупићевог одласка у Бадовинце на састанак са Турцима, Ибрахим паша, поново по Вуку, већ је био прешао Доину и ушанчио се на Дубљ⁷⁴⁾ (а Дубље је у позадини Бадовинаца, нешто североисточно), што Чупићу није могло бити непознато.

Овај стицај збивања на мачванском терену указује на савршену неодрживост и бесмисленост верзије у Вуковој белешци: у присуству пристигле

72) Вид. напр. Милошево писмо Вуку од 22 јан. 1824, *Вукова преписка*, II, Бгд., 1908, 555 — 556.

73) У једном писму С. Живковићу — Телемаку још с краја 1815 он каже само околично: „Чупића су Турци посекли, пак су казивали да је умро от куге“, *Вукова преписка*, I, Бгд., 1908, 55. У Вуковој књизи о Милошу има једно веома карактеристично место: причајући како је убијен кнез Петар из Тврдојевца (после расправе о подели власти) и како је присутни народ скочио на Чукића и Молера (с којима се налазио Чупић), Вук каже: „Да је Милош сад само дао знак да се то преко његове воље чини, ту би одма свршили и Молер и Чукић, и то може бити да би се и догодило (како што су Симо Пастрмац и Благоје Книћанин наваљивали и говорили Милошу) да није било страха турскога; али Милош види да томе није сад време“, нав. дело, стр. 151. — Занимљиво је да ни М. Гавриловић у свом делу о Милошу, прегуном појединости, не говори ништа о Чупићевој смрти.

74) В. С. Караџић, нав. дело, стр. 160.